

№ 2005
5940к

Шәкен
Күмісбайұлы

АЙДЫН КӨЛДІҢ АҚҚУЛАРЫ

Шәкен Күмісбайұлы
**АЙДЫН КӨЛДІҢ
АҚҚУЛАРЫ**

*(хикаяттар, әңгімелер,
ертегілер, пьесалар)*

Астана · 2004

821.512.122-3

ББК 84 Қаз 7

К 93

Күмісбайұлы Ш.

К 93 Айдын көлдің аққулары: Хиқаяттар, әңгімелер, ертегілер, пьесалар. — Астана: “Балалар әдебиеті” баспасы. — 2004. 182 бет.

ISBN 9965-650-21-7

Танымал қаламгер Шәкен Күмісбайұлы он шақты кітаптың авторы. Озінің жаңа жинағына әр алуан тақырыпқа арналған повестерін, бірқатар әңгімелері мен пьесаларын қосып отыр. Мәселен, осы кітаптың атын иеленіп тұрған “Айдын көлдің аққулары” повесінде табиғатты қорғау проблемасы көтерілсе, “Бектас, қос қазан мен мен” хикаясында тарихи тақырып қозғалады. “Балалық шағымның төтті теңізі” деген ғұмырнамалық туындысы оқушыны жаппай қуғын-сүргін жылдарының қат-қабат оқиғалары ортасына бастайды. Әңгімелері мен пьесалары қазіргі ауыл мен қала балаларының өмірін бейнелейді. Кітаптың тілі тартымды, мазмұны терең.

К 4803250205-000
480(05)-04

ББК 84 Қаз 7

ISBN 9965-650-21-7

© Күмісбайұлы Ш., 2004

© “Балалар әдебиеті” баспасы, 2004

АЙДЫН КӨЛДІҢ АҚҚУЛАРЫ

Біз көктемгі демалысқа шыққан күні әкем:

— Сәкен-ай, Жансұлтанға ілесіп, қорықшы атаңның үйіне барып қайт, — деді. Қуанышым қойныма сыймай кетті. Қуанатын жөнім бар. Жансұлтан — әкемнің қорықшы досының баласы. Біздің үйде тұрып оқиды. Оның аң-құстарға қатысты әңгімелері қызықты екен. Білмей жүріппіз. Бірде мұғалима “Табиғат таңғажайыптары туралы кім не айтады?” — дегенде Жансұлтан ұшып түрегеліп, өзі асырап өсірген еліктің лағы туралы әңгімелеп шыққан. Аузымыздан суымыз құрып тыңдадық. Бәріміздің сол кезде не ойлағанымызды білсең. Жансұлтанға ұқсағымыз келді. Содан кейін-ақ ол әңгіме айтса, ойынды былай ысырып қоятын болдым. Енді, міне, сол қызықтарды өз көзіммен көрмекшімін. Жансұлтан да мәз.

— Қазір құстар келіп жатқан шығар. Аңдар да ашығатын кез. Жем үлестіреміз. Атамның дүрбісі бар. Алыстан да, жақыннан да бәрін байқаймыз, — деді ол.

— Шын ба? — деймін Жансұлтанның бүйрек бетті, домалақ жүзіне қарап. Ол басын изейді.

— Сұлтанжан, біздің ұлға қарағанда даланың ой-шұқырын жақсы білесің ғой. Кез-келген жерге аялдай

бермендер. Кейбір жәндіктің у жинайтын шағы. Шағып алар, — деп ескертті әкем.

— Мақұл, — деді Жансұлтан.

Күн арқан бойы көтерілгенде Жансұлтан екеуміз торбестіге мінгесіп, жолға шықтық.

Сағым көтерілген дала. Жыртық тоқымдай алапес-алапес қары бар белеңдер, біз жақындаған сайын алыстайтын сияқты. Ішкі сарайыңды ашқан Ебінің желі. Әлі ызғары бар. Маужырай түскен алтын күннің нұры тоң болып жатқан алып даланы ұйқысынан оятқан анасындай. Көк те ен далаға енді-енді қаулап өсіп келеді. Жауқазын гүлдер қырат-қыратқа шоқ-шоқ болып, топтала қалыпты.

Соқпақ жол ирелендей-ирелендей биік белеңге көтерілген. Қышқашқа қарай бұрылғанда, төменнен қарауытқан тоғай көрінді.

— Енді бір шақырымдай жер қалды, — деді Жансұлтан.

Тоғай шетінде іліккенімізде құшақ жетпес үйеңке ағашқа қағылған тақтайшаны көзім шалды. “Жоңғар” қорығы. Ұзындығы қырық гектар, көлденеңі жиырма гектар аумақты алып жатыр. Мұнда 500-ге тарта құс пен аң өсіріледі”. Міне, керемет! Мен қорық дегенің сыммен қоршалған кішігірім орман шығар деп жүргенмін.

— Бұл хайуанаттар бағы емес қой, — деп күлді Жансұлтан.

— Ойпыр-ай, онда аң-құсты қалай қадағалап үлгересіңдер, — деймін мен.

— Өз көзіңмен көресің әлі.

Сәлден соң қалың нуға келіп кірдік. Ағаш-ағаштың арасын сыналаған соқпақ жол алға басталды. Кесе көлденең тырбия қалған бұтақтар ат басын осып өткенде, Жансұлтанға жабысып, бетімді қорғалаймын. Аяқ астында әлдебір анды,

не ғажайып құсты көретіндей үнілемін. Бірақ меніреу тыныштық, мылқау орман. Ұшар басына қарасаң, құлақшының түсетін биік теректер. Сәлден соң айналасы ат шаптырымдай алаңның ортасында тұрған үй көрінді. Ертегідегідей-ақ, ғажап жерге орналасыпты.

Алдымыздан Жансұлтанның апасы шықты.

— Құлындарым, келдіңдер ме? Жолдарына қарайлап, алаңдап жүр едік, — деп баласының да, менің де маңдайымыздан сүйді. Сонан кейін барып жөн сұрады. Сөз арасында көктем туғалы жұмыс басты болып, естері шығып жүргенін айтып өтті.

— Көкем қайда, апа? — деп сұрады Жансұлтан.

— Қорықты аралап кетті, — деді апасы шайды қамдауға кірісіп жатып.

— Ақмандай лақтады ма?

— Жақында лақтайды-ау.

Ақмандай Жансұлтанның қолға үйреткен лағы екен.

— Үйірге қосса да, қолға үйренгендіктен бе, үй маңынан ұзамайды, — деді Жансұлтан.

— Жақын төңіректі аралап қайтпаймыз ба? — дедім мен шайдан соң.

— Қорықшыдан рұқсат керек, — деді Жансұлтан күліп.

— Қандай? — дедім таңданып.

— Сәкен-ау, қазір аңдар мен құстар жем жейтін орынға келіп жүрсе, бізден үркеді ғой, — деді ол. — Сондықтан алдымен қай тұста қандай аңға дайындалған орын барын білу керек.

Жансұлтан соны айтып, сыртқа беттеді.

— Мынау қорықты орағытқан соқпақ. Айдынкөлге апарады. Ол осы арадан бір шақырымдай. Аққулар оралған жоқ па екен, байқалық, — деді ол үйден ұзаған соң.

Қалың құрақ көмкерген шөміш көл айнадай болып жалтырап жатыр. Әсем де ғажайып көрініс, қарасаң көз томайды. Сол сәт төбемізден бір қызғыш құс аймақты басына көтере сұңқылдап өтті.

— Өз көлін басқадан қызғанады, — деді Жансұлтан оны көзімен ұзатып.

— Неге? Дүние жүзінде сан мың көл бар емес пе?

Жансұлтан жалт қарады.

— Бұл олардың туған жері ғой.

— Ендеше, неге жылы жаққа кетіп қалады? — дедім қызбаланып.

— Сеніңше, Бекетсайдың қақаған суығына үсіп өлу керек пе, — деді ол. Қараторы жүзі күреңітіп кетіпті.

— Жарайды. Бірақ тап осы көлдің құстары екендігін қалай дәлелдейсің, — дедім енді былай бұлтарып.

— Осында алты аққу оралуға тиіс. Бірінің мойны қара ала. Ал көксерке келсе, міндетті түрде үйге соғады. Тек аман болсын де.

Екеуміз бәстестік. Бұдан соң әңгіме өрбімеді. Үйдің қарасы көрінгенде барып Жансұлтан:

— Көкем келген екен. Ақтанау байлаулы тұр, — деді. Біз жүрісімізді шапшаңдаттық.

Жансұлтаннның көкесі маңдайы кере қарыс, мұрынды, шоқша сақалы бар, зор кеуделі қара шал.

Бізді қуана қарсы алды. Екеуміздің де маңдайымыздан сүйді.

— Бәрекелді, балалар! Дәл уақытында келдіңдер. Ұзын сарыдан зорға шығып едік, жақсы болды ғой. Енді бәріміз атқа қонсақ, біраз жұмыс тындырамыз, — деді ол.

— Ұзын сарысы несі! — дедім аң-таң болып.

Қара шал қарқылдай күлді. Күлген кезде күрек тістері айқын көрініп, мұрты селкілдей жөнеледі.

— Жуанның жіңішкеріп, жіңішкенің үзілер шағы емес пе, қазір. Қазекең оны бір сөзбен осылай атаған, — деді сосын күлкісін тыйып. — Жағдай қиын болып тұр. Мылтық ұстағандар көбейіп кетті. Жақындап барсаң, қалыңға сіңіп кетеді. Әлгі Қаңтарбайдың түкке себі жоқ. Қабағынды шытсаң, қалаға тайып отырады. Сол бетімен қайтып көрінбесе жақсы-ау, ертеңіне-ақ “жаздым — жаңылдым” деп келіп тұрғаны.

Екі-үш күн өте іңір қараңғысында есік сықыр етіп ашылды да, үйге еңгезердей біреу кірді.

— Ассалаумағалейкум. Оу, қонақтар келіп қалыпты ғой, — деп ол біздерді көрісімен қалбалақтап, күректтей алақанын ұсына берді.

— Бас қорықшының өзі ғой. Ал мына бала бізге келген уәкіл шығар. — Ол сойылған түлкідей ыржалақтап, малдасын құрып отыра кетті. Жансұлтанның апасы оған шай ұсынды. Алақандарын уқалап, кесеге қарап едім, ат жақты, жүзі суық, мұрны қолағаштай қара жігіт екен. Қаңтарбай осы болса керек деп түйдім ішімнен.

— Шоқ мүйізді текені жаралап кетіпті, иттер, — деді ол әлден уақытта түйеден түскендей дүңк етіп.

— Нешеу екен? — деді Жансұлтанның атасы.

— Үш адам. Қашып кетті, — деді Қаңтарбай. — Үйректі де қырып салған.

— Вертолетке хабар беріп, бір-екеуін ұстап жазаламаса, бұларға әсте тыйым болмас, — деді қабағын түкситкен Жансұлтанның көкесі.

Шай ішіліп болған соң, Қаңтарбай орнынан тұрды.

— Ертеңге үш атты да дайында. Мен Мергенсайды бақылап қайтамын. Сен Бектепберген жақты шол.

Жемді теңдеп аларсың. Ал, Жансұлтан, досың екеуің осы маңайды қарауылданар, — деп қорықшы да орнынан тұрды.

— Құп болады, — деп Қаңтарбай қолын шекесіне апарды да, кілт бұрылды.

— Аяқ қолы балғадай, тепсе темір үзетін жігіттің қор болуын-ай, — деді Жансұлтаннның көкесі басын шайқап.

Мен тандандым. Оны қарт байқады да:

— Ішкенге, жегенге, ат мінгеніне мәз. Жігіттің жұмысы емес қой бұл, — деді.

Қорықтың ішімен келе жатқанбыз. Кенет гүрс етіп мылтық атылды. Шабдар ат шоқтығы дір етіп, қалт тоқтады. Сол-ақ екен:

— Шу, шу, — деп Жансұлтан атты ызалана тебінді. — Мыналардың тал түсте басынғаны-ай.

Шабдар ат басын ішіне алып құйындата жөнелді. Қарттың: “Мылтық ұстағандардан сақ болғайсыңдар. Ұрлығының үстінен шықсандар, жазым қылудан да тайынбайды ол иттер”, — деген сөзі есіме түсіп, жүрегім дүрсілдеп қоя берді. Жансұлтан болса, тас-түйін.

— Аттың тізгінін тартыңқырайықшы, іші-бауырым солқылдап кетті, — деймін жалынып.

— Шыда, — дейді ол. — Қазір жетеміз.

— Көкеңнің айтқанын ұмытпа. Аналар бізге де қастандық жасауы мүмкін ғой.

— Өй, қорқақ, — дейді ол кіжініп.

— Біз құр қолмыз ғой.

— Ештеңе етпейді.

Енді шөбі қалың жер іздедім. Ойым — қолайлырақ түс кездесе, аттан ұшып түсу. Бірақ үлгермедім. Анандай бетте қос қарағайдың тасасында қамыспен бүркелген мотоциклдің қарасын көріп қалдым. Дереву Жансұлтанға сыбыр етіп:

— Мотоцикл, — дедім.

— Көне?

— Әне, сол жақ беттегі шоқ қамысты қара.

— Не істейміз? Жанына барамыз ба?

— Мен түсіп қаламын, — дедім мен тартыншақтап.

— Түу, қорқақ. Олар қазір аңның қызығымен көл жағалап кетті. Номерін байқайық, — деді ол жанжағына жалт-жұлт қарап.

— Атты қалдырып, жаяу барайық та.

— Түу, сен де. Ал, түс енді.

Қалың нуға ендік. Демімізді ішімізге тартып, тың тыңдаймыз. Қамыс қана сыбдырлайды.

— Мен кеттім. Сен осылай түр, — деді Жансұлтан маған.

— Қорықпайсың ба?

— Е, жоқ, — дедім батылсынып. Бірақ дәл осы сәт құлағыма дейін қызарған шығармын, дуылдап кетті. — Байқа!

Жансұлтан мотоциклді түспалдап, қамыс ішіне еніп кете барды. Аттың тізгінін ұстап, мен қалдым. Арамыз елу кадамдай жер. Жүрегім дүрсілдеп түр. Иесіз үйдегі сағаттай-ақ. Кенет оң жақ сыбдыр етті. Керқасқа құлағын қайшылай, жерден басын көтерген. Жалт қарадым да, еріксіз ашуландым. Қамыс ішінен далбақтай көтерілген қос қырғауыл. Шамасы бірденеден үріккен сыяқты. Мүмкін жақын жерде мотоциклдің иссі жүрген

шығар. Ойда-жоқта аяқ астынан шыға келіп, мылтығын кезеніп тұра қалса қайтем? Тұра қашамын ба? Жоқ, біз екеу емеспіз бе? Ал адам болмай, жабайы шошқа кездессе ше? Жансұлтанның көкесі айтқандай айқыш-ұйқыш тісімен бір іліп өтсе, саудан бітті. Бірақ оңай құтылудың да жолы бар емес пе? Адамға шабуыл жасаған қабан жан-жағына бұрылмайды. Түп-тура алған бетпен оқша атылып өтеді. Түу, қай-қайдағыны ойлағаным не?

— Көреген, — деді осы сәт ту сыртымнан шыға келген Жансұлтан. — Көзің көз емес, моншақ. — Кәдімгідей қабағын түкситіп, ашулы тұр.

— Е, не болып қалды?

— Жүр, көрсетейін, — деді ол алға түсіп. О, ғажап! Жансұлтанның ашуланатын жөні бар екен. Мотоцикл дегенім ат тырманың қаңқасы мен дөңгелегі болып шықты. Мырс етіп күліп жібердім.

Мылтық атылған маңайға жеттік. Ешкім жоқ.

— Екеуміз ырғалып-жырғалып жүргенде, қарасын батырыпты ғой, — деп ол жан-жағын шолды. Мен де оң-солыма қараған болдым. Бірақ еліктерге азық салатын науалар, тиіндердің әр тұстағы ұясы, құстарға жем шашатын орындар, құс үйшіктері ғана көзіме шалынды.

— Осыншама аңды күтіп, қорғаудың керегі не? — дедім мен енді. Жансұлтан мені жаңа көргендей, бетіме бағжиды да қалды.

— Мына кең дала, ана тау, мына орман, өзен, мұхитты жағрафиядан несіне оқытады? Осыған жауап берші? — деді ол сосын.

— Білу үшін дағы.

— А, солай ма? Білу үшін де қорық қорғауға алынған. Әйтпесе, оңай олжаға құныққандар ағаштарды кесіп,

аң-құсты атып, табиғаттың сәнін кетіретін еді. Сонда бізге нені оқытады?

Жансұлтанның әр сөзі қорғасындай.

— Түсіндім, түсіндім, — дедім ол қызбалана бастаған соң.

— Түсінсең, сол, — деді Жансұлтан масаттанып.

— Қаракөзді көргің келе ме? — деді Жансұлтан ертеңгісін ұйқыдан тұрып жатқанымда.

Мен басымды изедім.

— Онда, кеттік!

Апыл-ғұпыл киініп, ағаш-ағаштың арасымен жүгіре жөнелдік. Алдыдан шағын алаң көрінгенде, ол:

— Тоқта, — деді. — Сен осында қал.

Сөйтті де әрі қарай жүгірді. Байқап қарасам, кешегі жем төккен жер. Айнала тым-тырыс. Таңғы шық шөп басына тұнып қалыпты. Анда-санда ғана орман ұстасы — тоқылдақ маңайды дүрліктіре ұзақ тоқылдатып өтеді. Сол кезде алаңқайдың ортасындағы жем салған науаға қонақтаған қарғалар мен сауысқандар да қарқылдасып, шықылықтасып шыр-пыр болады.

Жыпырлай өскен қалың шілікті тасалап, солай телміріп тұрғанымда оң жақ беттегі ағаштың арасынан мүйізі арша-арша ғажап мақұлық шыға келді. Кәдімгі елік. Науаға жақындай бере кідірді де, түмсығын көтеріп, әлсіз маңырады. Сол-ақ екен екіншісі көрінді. Сонан соң үшінші, төртінші... Кенет жер астынан шыққандай дәл жанымнан Жансұлтанның:

— Қаракөз, — деген даусы естілді.

Ілгері аттаған елік қалт тоқтады. Соңындағылар ытып нуға кірді.

— Қаракөз, келе ғой. Мен Жансұлтанмын.

Ол қалпағын жемсауытқа ұқсатып ұстап, елікке қарай жүрді. Кенет мүйізді елік басын бұра берді. Кетті деп ойладым.

— Қаракөз, танымай қалдың ба? Кел, — Жансұлтан енді еркелете шақырды.

Жоқ, Қаракөз кетпеді. Қайта бір аттап алға жылжыды. Сонан соң түмсығын жемге созды. Аң екеш аң да өзіне қамқоршы болған жанды ұмытпайды екен. Жүгіріп жандарына барғым келді. Бірақ Қаракөз үріксе, Жансұлтан ренжіп жүрер деп ойладым. Бір сәт ол Қаракөздің мойынынан құшақтады. Әукесін қасыды. Жансұлтанның жалған айтпайтынына көзім жетті. Досыма ұқсағым келді. Қызықты қара. Әлгінде тауға үркіп, қалыңға жылыстаған Қаракөздің үйірі үздік-создық тұра қалыпты. Қаракөз Жансұлтанның соңынан едәуір жерге дейін ерді. Бірін-бірі қимайтын сияқты. Жансұлтан бір-екі аттап, қайта бұрылды. Қаракөз жақындады. Жансұлтан оны жетектеген күйі науаға апарды.

— Айтпадым ба саған. Қаракөз бірден таниды деп. Екеуміз көріспегелі күзгі каникулдан бері бес ай болыпты. Ғажап. Қалай өзгерген. Мүйіздерін қарашы, — дейді ол қарақат көздері қуаныштан жарқ-жүрқ етіп...

Үш-төрт күн өткен соң, күтпеген оқиға болды. Ертеңгісін бір үйдегі төрт қорықшы (өзімді қосып отырмын) төрт жаққа аттандық. Әрқайсымыздың белгілі

тапсырмамыз бар. Қорықшы ата маған компасын ұсынып: “Осыдан он шақты шақырым анау беткейдегі қайың алабын бақылап кел. Ағаштарды ешкім кеспеп пе екен”, — деген. Бұл менің алғаш рет жалғыз жүруім.

— Әй, Сәкен, қорықтың жыртқыштары саған тиісе қоймас. Қорықпай арала! — деді езу тартып. — Қамқоршылар барда оң-солымды түгендеп алайын.

Қаңтарбай жақын маңға, жем шашуға қалды. Жансұлтан Айдынкөл, Мергенсай жаққа аттанды. Көкесі Рексті ертіп қорықтың шекарасына жол тартты.

Қалың нудың ішінде келе жатқанда аспанға қарасаң, бір ғажап дүниеде жүрген сияқтысың. Аққу бұлттар зоулім теректердің басына қонақтап қалғандай. Сонау күзде жерге түспей қалған сарғыш жапырақтар қалтырай ұшады. Ал сәл жел соқса, олар сауылдай төгіліп, күллі орман теңселіп, сазды әуен басталады. Ал тымық кезінде дауыстап көр. Сан тұстан жаңғырған дауыс ағаш атаулыны көкке көтеріп әкелетердей сілкінетеді. Сәлден соң өзіңнің даусыңнан өзің қорқасың.

Бір сағат өте беткейдегі қайың алабына жеттім. Алабажақ киім киіп алған өңшең биші қыздарды көргендерің бар ма? Құдды сол сияқты. Жасауын табиғаттың өзі жасағандай, қайындар тоғай әуеніне билеп жүргендей. Бұл жерден Жоңғардың найза шындары ап-анық көрінеді. Бастарына шошақ дулыға киген алып батырлар дәл осы бір алапқа көзін тігіп, тамашалап қалғандай. Ал аяқ астыңда қозы түбіт көк масаты кілемдей құлпырады. Жата қалып аунағым келеді. Аумағы ат шаптырым қайыңды алапты шолып шығып, нуға қайта кірдім. Араламаған жерім аз шығар. Бұтаққа өрмелеген тиіндер адам қарасын көрсе-ақ ініне тығылады. Ойыма “Біз

табиғаттың қамқоршысымыз” деген Жансұлтанның сөзі оралып: “Несіне қорқасындар. Мен сендердің досыңмын”, — деп күбірлеймін. Олар болса, мені ұзатып салып, өз қаракетіне кіріседі.

Үйге келгесін, Қаңтарбай екеуміздің аттарды жайғастырып, дайын тұрған шайды ішуге бет қойғанымыз сол еді, қара суықты ілестіре Жансұлтанның көкесі кіріп келді.

— Ау, Жансұлтан қайда?

— Әлі оралған жоқ, — деді Қаңтарбай.

— Неғып кешікті екен?

— Ойын баласы ғой, — деді Жансұлтанның апасы.

— Күн батып қалды емес пе? — деді қарт елендеп.

— Ештеңе етпес. Ер жеткен жігіт адаса ма? — деді қартты жұбата, өзеурей күлген Қаңтарбай.

Әп-сәтте орманның ерте бататын күні көкжиекке сіңіп, қас қарая бастады. Керегеге сүйеніп, мызғып кеткен қарт, кенет селк етіп басын көтерді де:

— Мүмкін емес, — деп орнынан атып тұрды.

— Жәкөнім бір пәлеге ұрынды-ау.

— Жаман ырым бастағаныңыз не? — деді Қаңтарбай.

— Жаман айтпай жақсы жоқ, атқа мініңдер, — деді қарт шошынған үнмен.

— Апыр-ай, аман болғай да, — деп Жансұлтанның апасы көзіне жас алды.

— Әй, кемпір, тоқтат! — деп қарт оны тыйып тастады.

Түн. Орман іші көзге түртсе көргісіз. Айдынкөлге бет түзеп келеміз. Алда Қаңтарбай. Қалың түнді дүрлік-тіре зор даусымен:

— Жансұлтан! — деп айқай салады. Сонан соң ат тізгінін тартып, тың тындайды. Айнала төңірек жаңғырып барып, қайтадан тыныштық күйіне енеді.

— Екеуінді бірге жібермеген екенмін, — дейді қарт мазасызданып. — Алжастырған құдай-ай!

Айдынкөлдi бiр айналып шықтық. Жансұлтан үшты-күйлi жоқ.

— Қарғам-ай! Балалық жасап, көлге түсіп кетті ме? — дейді қарт.

— Жәкең ондай емес. Оң-солын білетін бала, — дейді Қаңтарбай.

— Әй, пәтшағар. Сол бала басқа жолмен үйге тартып кетіп жүрмесін.

— Ол да мүмкін, — деймін. Үмітсіз шайтан.

— Саған жөнiн айтпап па едi?

— Жоқ, — дедім. — Осы айдың ішінде алты аққу жылы жақтан оралады деп жүрген.

— Құлыным-ай, соларға ұя қамдап жүр ме екен! Бірақ ондай болған күнде де, сонша кешікпейді ғой, — деді қарт.

Түннің біраз уақыты өткен. Үйге қайтып келеміз. Бәрімізде де үн жоқ. Кенет қаракер құлағын қайшылай, бір жағына жалт берді. Аттан ұшып түсе жаздадым.

— Не, болды-ей, — деді артта келе жатқан Қаңтарбай.

— Үріккен шығар, — деді онымен қатарласа берген қарт. Сосын екеуі тебініп алға шығып еді, олардың аттары да оқыранып, қалт тоқтады. Қаңтарбай иығындағы мылтығын жұлып алды да, қарғып жерге түсті. Аттын тізгінін маған ұстата салып, фонарын жаға алға беттеді. Қарт та қорбандап соңынан ерді. Жабайы аң шығар дедім ішімнен. Сөйткенше Қаңтарбай:

— Сәкен, бері жүр, — деп гүж ете қалды. Қос атты жетекке алып, қаракерді тебініп қалдым.

Сұмдықты қара! Жансұлтан құшақ жетпес қарағайға таңылулы тұр. Қаңтарбай оның сұлқ түскен басын көтеріп, фонар жарығын бетіне түсіргенде, тіптен шошыдым. Беті, самайы қан. Маңдайы ісік.

Қаңтарбай төрт тағандап отыра кетті де, құлақшынын алып, Жансұлтанның кеудесіне құлағын тосты. Сөйтті де:

— Ақсақал, балаң тірі. Жүрегі “К-700-дің” моторындай соғып тұр, — деп оны бұйым құрлы көрмей көтеріп, орнынан түрегелді. Сол кезде Жансұлтан: “Қара көз”, — деп күбір етті де, әрі қарай түсініксіз сөздер айтып, сандырақтап кетті.

Біразға дейін кірпік қақпадым. Көз алдыма Жансұлтанның бейнесі елестей берді. Аяқ-қолын сым қиып тастапты. Терісінің сыдырылған жерлері де бар. Костюмінің қос қолтығы жыртылған. Құлақшыны жолдағы бір бұтаның басына ілініпті. Қандай жауыздың ісі екен бұл? Жалғыз ғана айғақ — резеңке етіктің ізі. Үлкендігіне қарағанда Қаңтарбайдай зор біреу.

Түннің бір уағында жедел жәрдем машинасы келді. Қиық мұртты, қарасұр дәрігер жігіт Жансұлтанды әбден қарап болды да:

— Сынықтан аман. Еті ауырған. Қос өкпесіне суық тиіпті. Бірақ қария, уайымдамаңыз, он-он бес күнде балаңыз құлан таза жазылып кетеді, — деді күлімсіреп.

— Айтқаның келсін, балам, — деді қарт көңілі жайланып.

— Ыстығын қайтаратын укол салдық. Өзіңіз де бірге жүріңіз.

— Аузына май, астына тай, — деді қуанған қарт. — Менің жаным осымен бірге емес пе. Қазір киінейін.

Ұйықтап кеткен екенмін, таңға жақын әлдекім оятып жіберді. Қантарбай.

— Әй, уәкіл бала. Әрі сырғы, — деді. — Жансұлтан сіздің үйде жатып оқиды екен ғой.

— Иә.

— Онда сен де сол сияқты өжет шығарсың?

— Қайдам? — деп иығымды қиқаң еткіздім, әнгіменің бағытын өзгерткім келіп. Қантарбайға қарсы сауал қойдым.

— Аға, осы сіз қалаға барып неге жұмыс істемейсіз?

— Жанды жеріме тидің, бала, — деді ол күрсініп. — Бірақ бұл бірінші рет естіген сөзім емес. Қайратты екенім рас. “Жүк ауырын нар көтерер” дегендей, қара жұмысқа кетіп-ақ қалғым келеді. Не сиқыры барын кім білсін, осы жерге ертеңіне-ақ қайтып ораламын. Сөйтсем, қорыққа бауыр басып қалыппын. Оның үстіне мына қарт та әкемдей болып кетті. Жансұлтан да сондай ыстық. Ол бір ғажап бала. Көкесіне ұқсағанмен, ондай тыз етпе емес, ұстамды. Ал анау апа дегенің кең қолтық. Аузынан “қарағым”, “шырағымнан” басқа сөз шықпайды.

“Қантарбай осындай екен ғой” деп таңғалдым ішімнен. Оны тыңдап жатып көзім ілініп кетіпті.

Жансұлтанның көкесі тал түсте оралды. Қабағы ашық. Мұртынан күледі.

— Балам есін жиды, — дейді.

Қаңтарбай екеуміз оның аттан түсуіне мұрша бермей, бірден сұрақтың астына алдық. Ол кісі болған оқиғаны айтып берді.

Сәскеде үйге қайтқан Жансұлтан Қаракөзді сыртынан бір байқамақ болып, жол-жөнекей жем төккен алапқа бұрылады. Байқаса әлденеден шошып еліктер жүр. Бірақ басқа еліктер жосып жүр. Сөйткенше қарсы беттен мылтығын шошаңдатқан бейтаныс біреуді байқайды. Жансұлтан жан ұшыра дауыстап қарсы жүгіреді. Алғашқыда бейтаныс тұра қашпаққа бет алады да, жайратқан елігін қимаса керек, тоқтай қалады. “Жақындама! Атамын!” — дейді дауыстап. Жансұлтан тоқтамайды. Бейтаныс баланың үстінен асыра атып-атып жібереді. Шамасы қосауыз болса керек. Жансұлтан онысынан қорықпайды. Барған бетте мылтыққа жармаса кетеді. Тіпті бейтаныстың қолын қыршып алады. Сонда “аңшы” мылтығының дүмімен Жансұлтанның шекесінен бір қойып құлатады. Содан кейінгісі есінде жоқ. Түннің бір уағында біз жеткен екенбіз.

— Әлгі қарақшының түрі біреуге ұқсайды дейді. Мынаны саған бер деген, — деп қарт бір жапырақ қағазды қолыма ұстата берді. Онда былай жазылыпты:

“Жас натуралист” №12. Профессор Альтман. Оң жақ бетінде тыртығы бар”.

Сөрелерді апай-топай ақтырып жүріп, шағын кітапшаны тауып алып, парақтай бастадым. Қарт пен Қаңтарбай аң-таң.

— Мынау не істеп жүр, ей?! — деді Қаңтарбай гүжілдеп. Кенет көзіме Жансұлтан айтқан Альтманның суреті түсе кетті. Ентелей басып Қаңтарбайға жеттім.

— Мына кісіге ұқсаған адам Жансұлтанды қинаған қарақшы, — дедім.

Қаңтарбай қолымнан кітапшаны жұлып алды. Қарт екеуі таласа-тармаса суретке қарады.

— Еһе, — деді кенет Қаңтарбай. — Мынау біздің ауылдағы шошқа фермасында істейтін Аksenаның түрмеден келген бауыры. Ұмытпасам аты Гриша.

— Оң жақ бетінде тыртығы бар ма? — дедім мен жалма-жан.

— Иә, дөп айтып тұрсын.

— Онда жауыз — сол. Милицияға хабарлау керек.

— Атқа мін, Қаңтарбай, — деді Жансұлтанның атасы.

— Айналайын, Сәкенжан. Жансұлтанымды жоқтатпадың. Әкең қайтсын деп жатыр. Оқу да басталмақ екен. Жалғыз жүріп жайың болмады білем. Әлі Жансұлтан екеуің келесіңдер ғой. Түстен кейін жем әкелген машинамен қайтасың, — деген ертеңгісін Жансұлтанның атасы.

Айдынкөлді тағы бір көргім келді. Кербестіге ер салып жорғалата жүріп кеттім.

Жел өтіне тербелген Айдынкөл аласұрып жатыр. Толқыны жағаны шайып, ілгері-кейінді лықсиды. Айдын төсінде шағалалар шаңқылдайды. Туған көліне оралып, қуаныштан той жасап жатқандай. Кенет дәл төбемнен құс қанатының суылы естілді. Алты аққу. Назды да сәнді әуенімен, қанатын қалықтата көлге қонды. Көзімді көлегейлей ұзақ қарадым. Сол Жансұлтан айтқан аққулар. Алғашқыда бұлар екеу ғана екен. Жылдар өте

қатары өсіпті. Туған жер аңға да, құсқа да, адамға да ыстық. Мен де осы қорықта туыппын. Өйткені әу баста әкем қорықшы болған ғой... Содан болар, осы жерді көргім келеді де тұрады. Бірақ, осы сезімді оятқан Жансұлтан емес пе? Демек тылсым табиғаттың сырын ұғу үшін “Мен де досымдай болуым керек екен” деген шешімге келдім. Алты аққуға қызыға қарадым. Әттең, жанымда Жансұлтан болса ғой! Қуанар еді-ау. Кербестіні кері бүрдым. Жансұлтанның атасынан сүйінші сұрайын.

БЕКТАС, ҚОС ҚАЗАН ЖӘНЕ МЕН

Үшінші сабақтың соңынан Бектас екеуміз мектеп бағының ішіне кірдік. Қоңыр күздің кешеу шағы. Сарғайған жапырақтардан аяқ алып жүру қиын, кешіп келеміз. Ауыл балалары суғарып, мәпелеген жеміс ағаштары бойындағы маржандарын төгіп салыпты.

— Күпия, — деді Бектас. Жүзіне ақтарыла қараптын.

— Сен менің ен жақын қимас досымсың. Солай емес пе? — Басымды изедім.

— Ешкімге, тіпті үй-ішіңе, анаңа, атаңа тісіңнен шығармайсың, иә?

— Мақұл.

— Бұл адам естіп, көріп білмеген күпия...

— Айтсаңшы енді үзілдірмей.

— Әкел, қолыңды. Егер бұл сырды біреуге айтып қойсам, қара тасқа айналайын де. — Мен Бектастың сөзін қайталадым.

— Міне, енді дұрыс. Кеше мен мектепке сабаққа келмедім. Оны өзін де білесің, — деді Бектас жан-жағына ұрлана қарап. Досымның қарашығы үлкен көздері

ойнақшып, танауы пысылдап, домалақ жүзі бүлкілдеп жөнелсін.

— Қойдың кезегін бақтым. Анау Көксаиды білесің ғой, ә. Жарқабақты жағы. Бектастың дауысы үрей әкеле сыбырлай шықты. Әр сөйлемін мақұлдата сөйлейтін әдеті. Ба, бе, ма, ме, па, пе жұрнақтарынсыз аузын ашпайды-ау, жазған құл.

— “Өзім де бір пәлеге жуықпын, сорлы күні туып-пын” деп апам айтпақшы, мына күздің өзінде аспан айналып жерге түскендей күн шығып кетті ғой. Апарған сусыным таусылып, Қаракөзден қайта-қайта су іштім емес пе!

Ал, бұл Бектастың әңгімесіне құлақ салмай көр. Жеті өлшеп, бір кескен істердей, жетер көмбесінде шайқайнатымда зорға жетсе қуана бер. Балалар да сөз тапқыш қой. Әйтпесе, Бектасты “Апамның баласы” деп тектен текке атай ма?

Бектас дйттеген жерге енді ғана жақындап келе жатты.

— Иә, сонымен, — деймін шыдай алмай.

— Қоңырау соғылып кетер.

— Үлкен үзіліс қой. Ештеңе етпес. Солай емес пе. Сақтап қойған сары майың сасып бара ма? (Бұл әрине апасынан жаттап алғаны)

Бектас бей-жай. Дегенімен айтатыны аса бір құпия сыр шығар. Әліптің артын баққан жөн.

— Иә, сонымен көлеңкемді өлшесем үш табан. Яғни, тал түс. Газеттен жасаған қалпағымның қауқары шамалы. Әрі-бері жүгіріп сая іздеп, ақыры жапырағы жайқала өскен анау, өзің білесің, жалғыз ағаштың түбіне қойды айдап жеттім емес пе. Қаракөздің жағасы. Қойды суға иіріп тастадым. Е, әлгі жалғыз ағашты менің апам жас

күнімде, қыз кезімде өсіп тұрушы еді дейтін. Жағалықты су орып тамырлары білеуленіп көрініп жатыр. Алдымен ағаштың басына шұқшиып, әлгі жылан деген пәле бар емес пе, туһ атын атап ем денем дір ете түсті ғой, жан-жағымды көзіммен тінтіп, көңілім орнына түскен соң, көнетөз купайкемді жайып, жантая кетейін. Кірпігім айқасар емес. Қойлар бір-біріне басын тығып, ұйлығып өткелде жатыр. Енді айдап жүру қиямет қайым. Күн төбеден ауып, қиырға еңкейгенше жағаң жайлауда. Мызғып алсам деймін. Тек әлгі ирелендеген пәле мойнына оралып, улы тісін батырып алса, жүрегін жарылып, бері салса мүгедек атануың әбден мүмкін. “Қайран, Ақтасты, хош, мен ана дүниеге сапар шектім” демесең.

Қоңырау шылдырлады. Ширығып алған Бектас місе тұтар емес.

— Әу, апамның баласы, жалғасын үйге қайтарда естік, — дедім ренішімді білдіріп, досымды “тәртіпке шақырып”.

— Мен кеттім.

— Дос деп жүрсем, сен де мені мазақтадың ба, — деді Бектас аузын бүртитып теріс айналды. Енді өзімді арашалауға кірісейін.

— Бектас-ау, өзің ғой, сағыздай созып. Оның үстіне қазір Аманғалиевтің сабағы. Жарты сағат бұрышта қақимасыңа кім кепіл, — деймін.

— Мейлі. Біздің құпиямыз үшін жүз сағат мелшиюде түк емес. Солай ә, иә, солай. “Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ”. Сонымен көк аспанға көзімді тігіп шалқамнан түсіп жатайын. Кірпігім айқасып кетіпті. Селк етіп оянып, жан-жағыма көз салдым. Жауырынымның асты әлдекім түйіп қалғандай сыздап ауырып барады.